

УДК 352.07

<http://orcid.org/0000-0002-3958-3632><http://orcid.org/0000-0002-0472-6939><http://doi.org/10.5281/zenodo.1295390>

Т. Ю. Кулішенко, Н. П. Москальова

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СПРОБА НАУКОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена експериментальній перевірці за допомогою методу наукового моделювання гіпотези, згідно якої в суспільстві з асиметричним обміном ресурсами конфігурація політичних інститутів закріплює перерозподіл владних повноважень на користь ресурсозабезпечених груп. Взаємодія закладених у модель факторів показує відтворюваність перетікання суб'єктності у прийнятті рішень від територіальних громад до ресурсозабезпечених груп регіонального чи всеукраїнського рівнів, які в свою чергу стають центрами формування нових мереж владно-бізнесових зв'язків. Тому децентралізація виконавчої влади в Україні буде мати своїм результатом інституційне закріплення картельних угод між мережами владно-бізнесових зв'язків по розподілу влади в межах окремих територій країни.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, владний розподіл ресурсів.

Т. Ю. Кулишенко, Н. П. Москалева

ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ: ПОПЫТКА НАУЧНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

С помощью метода научного моделирования экспериментально проверена гипотеза, согласно которой в обществе с асимметричным обменом ресурсами конфигурация политических институтов закрепляет перераспределение властных полномочий в пользу ресурсозабезпеченных групп. Взаимодействие заложенных в модель факторов показывает воспроизводимость перетекания субъектности в принятии решений от территориальных общин к ресурсообеспеченным группам регионального или всеукраинского уровней, которые в свою очередь становятся центрами формирования новых сетей властно-бизнесовых связей. Поэтому децентрализация власти в Украине будет иметь своим результатом институциональное закрепление картельных соглашений между сетями властно-бизнесовых связей по распределению власти в пределах отдельных территорий страны.

Ключевые слова: децентрализация, местное самоуправление, властное распределение ресурсов.

T. Kulishenko, N. Moskaleva

PROSPECTS FOR DECENTRALIZATION OF EXECUTIVE POWER IN UKRAINE: AN ATTEMPT OF SCIENTIFIC MODELING

Using the method of scientific modeling, the hypothesis has been experimentally tested, according to which, in a society with asymmetric exchange of resources, the configuration of

political institutions consolidates the redistribution of authority in favor of resource-rich groups. The interaction of the factors implicit in the model shows the reproducibility of the flow of subjectivity in decision-making from territorial communities to resource-dependent groups of regional or all-Ukrainian levels, which in turn become centers for the formation of new networks of power and business ties. The proposed theoretical model of decentralization of executive power in Ukraine was considered in two regimes: within the framework of the current legislation and within the framework of the institutional changes proposed by the President, set forth in the draft law "On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding decentralization of power)". In both cases, the interaction of the factors put into the model reproduces the flow of self-governing subjectivity from the community to resource-intensive groups. Therefore, the decentralization of executive power in Ukraine will result in the institutional consolidation of cartel agreements between the networks of power and business ties within the distribution of power within individual territories of the country.

Key words: decentralization, local self-government, power distribution of resources.

Постановка проблеми. У вітчизняній політичній науці досить поширеною є думка щодо необхідності посилення ролі місцевого самоврядування в Україні при децентралізації виконавчої влади заради виходу на більш високий, європейський рівень державотворення та демократії. Разом з тим, експлікація політичного процесу як динаміки політичних конфліктів між ресурсозабезпеченими суб'єктами, а політичної системи – як відображення динамічної рівноваги їхніх сил на різних рівнях влади потребує більш детального вивчення цієї проблеми.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми характеристик, що обмежують можливості місцевих громад у реалізації публічної влади, у різний час торкалися В. Бурденюк, О. Денисенко, А. Єрмолаєв, Ю. Надтока, С. Махіна, С. Перегудов, М. Пухтинський, В. Рильська, С. Стогова С. Телешун, І. Трофімова, І. Шегаєв та ряд інших дослідників. Однак, через брак загально визнаних, науково обґрунтованих методик дослідження дана проблема досі залишається спірною. Зокрема, з поля зору вітчизняних політологів випадають системні фактори та характеристики, якими обмежується можливість місцевих громад впливати на процес прийняття владних рішень у рамках переходу до децентралізованої системи влади.

Метою статті є експериментальна перевірка за допомогою методу наукового моделювання робочої гіпотези, яка полягає в тому, що оскільки в суспільстві з асиметричним обміном ресурсами конфігурація політичних

інститутів закріплює перерозподіл владних повноважень на користь ресурсозабезпечених груп, то децентралізація виконавчої влади в Україні буде мати своїм результатом інституційне закріплення картельних угод між мережами владно-бізнесових зв'язків по розподілу влади в межах окремих територій країни.

Виклад основного матеріалу. Формат даної статті не дозволяє здійснити повноцінний багаторівневий аналіз, тому наша модель є надзвичайно спрощеною і включає в себе лише базові структурні елементи.

1. Сукупність суб'єктів, які потенційно можуть приймати владні рішення на рівні місцевого самоврядування. Такими суб'єктами виступають три типи політичних акторів:

– територіальна громада, яка включає в себе всіх політично повноправних щодо здійснення місцевого самоврядування членів соціуму без урахування їх можливості доступу до ресурсів матеріальної групи, інформації, а також до центрів прийняття владних рішень;

– ресурсозабезпечені групи у складі територіальних громад, зацікавлені у доступі до місцевих центрів виконавчої влади заради забезпечення власних інтересів;

– ресурсозабезпечені групи міжрегіонального чи загальноукраїнського характеру.

Усі названі суб'єкти мають власні інтереси у здійсненні владних повноважень. Для основної маси членів територіальної громади таким інтересом є зниження собівартості життєзабезпечення, по принципу «менше податків-більше послуг». Для ресурсозабезпечених груп, що претендують на розпорядження громадськими активами та фондами суспільного користування, цей інтерес полягає у підвищенні норми відчуження цих активів і фондів на свою користь за принципом «більше податків-менше реальних послуг».

2. Система органів виконавчої влади, які відносяться як до держави, так і до сфери місцевого самоврядування. Вона є механізмом виявлення,

агрегування, консолідації та реалізації інтересів членів територіальної громади за посередництвом владного перерозподілу ресурсів, доступних для даної громади як колективного суб'єкта влади на певній території. Необхідно звернути увагу на те, що даний елемент моделі не може мати власного інтересу, оскільки органи влади є не сукупністю осіб, а лише механізмом здійснення їх інтересів.

3. Нормативно-правова база здійснення децентралізації виконавчої влади в Україні. Її інституційним завданням є визначення обсягів повноважень місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, розмежування їх функцій та закріплення за ними джерел ресурсного забезпечення владної діяльності. Для того, щоб закладені у модель параметри відповідали реальним структурним і функціональним характеристикам досліджуваного об'єкта, у даній моделі використовуються сформовані на сьогодні базові норми державно-правового регулювання децентралізації, які викладені в Законах України «Про місцеве самоврядування» та «Про місцеві державні адміністрації».

Вихідні дані моделі відповідають реальним умовам асиметричності обміну ресурсами, які існують у сучасному українському суспільстві. Ці умови тягнуть за собою нерівноправність доступу членів соціуму до:

- центрів прийняття політичних (у тому числі державних) рішень;
- економічних ресурсів, оскільки останні є одночасно ресурсом влади;
- інформації про реальний механізм функціонування суспільства та економічної системи, яка є важливим джерелом набуття як економічних, так і владних ресурсів.

У рамках даної моделі відповідно до заявленої мети дослідження територіальні громади доцільно розглядати як сукупність індивідуальних суб'єктів, які у відповідності з законодавством мають право на участь у формуванні та контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування. Зацікавленість же індивідуальних суб'єктів у публічній владі обумовлена задоволенням їх власних особистих інтересів (у тому числі й за

посередництвом інтересів групових) на основі раціонального вибору форм і методів діяльності. Здатність більшості членів територіальної громади до здійснення раціонального вибору у сфері самоврядування обмежена неповним доступом до ресурсів та інформації.

Оскільки досліджувана нами система відносин влади функціонує в середовищі, що його створюють економічні та соціальні відносини, необхідно враховувати також базові умови ринкового суспільства: отримання максимальної індивідуальної вигоди при мінімальних затратах та відтворюваності асиметричності обміну, яка веде до концентрації ресурсів і влади в руках ресурсозабезпеченої меншості. У результаті проявляється дія двох законів економічної теорії, які визнаються також у західній соціології та прикладній політичній науці:

– закону обмеженої раціональності, згідно якого для окремого члена громади аналіз всіх факторів, що впливають на кінцевий результат владного рішення та прорахування найефективнішого варіанту його досягнення є надто затратним [7, с. 10–12].

– закону безбілетника, згідно з яким для суб'єкта є раціональним перекласти на іншого суб'єкта витрати по виробленню суспільного блага, якщо доступ до цього блага буде необмеженим [7, с. 16].

Звідси виникає ситуація, при якій основна маса членів громади максимізує власні індивідуальні вигоди шляхом мінімізації витрат на участь у прийнятті самоврядних рішень. У результаті для обмеженого кола осіб, які приймають реальну участь у виробленні таких рішень, показник конкурентності знижується.

Крім того, як зазначає закон Ерроу, консолідація інтересів і вироблення сукупної вимоги передбачають суспільний компроміс, тобто відмову всіх від власного «досконалого» інтересу і заміну його «недосконалим» для всіх [9, с. 214]. Результатом є зменшення ефективності роботи самоврядного органу (оскільки прийняте компромісне рішення ніколи не буде оптимальним щодо співвідношення витрат та ефекту від його реалізації), що у свою чергу веде до

посилення конфліктогенності в громаді. Як зазначається в теорії нобелівського лауреата К. Ерроу, вирішити дану проблему можна лише шляхом надання права прийняття рішень одному із суб'єктів, який при їх реалізації буде виходити виключно з власних інтересів.

Дія об'єктивних закономірностей сприяє перетіканню реальної суб'єктності у прийнятті владних рішень на місцевому рівні від неконсолідованої більшості громад до консолідованих ресурсозабезпечених груп, що мають власні інтереси, організаційне та ресурсне забезпечення [2, с. 22; 3]. Сукупність цих факторів дозволяє виділяти подібні групи зі складу громад в ранг окремих потенційних суб'єктів реалізації децентралізованої виконавчої влади.

Однак, необхідно враховувати, що ресурси таких груп обмежені не лише територією, на яку розповсюджується самоврядна суб'єктність місцевої територіальної громади, але й здатністю більш сильних ресурсозабезпечених груп до приватизації майна на цій території. Наприклад, ряд об'єктів власності на Дніпропетровщині та Запоріжжі до 2014 р. входив до складу бізнес-імперій «донецької» групи Р. Ахметова. Після подій 2014 р. почався зворотний процес, коли активи групи Р. Ахметова – С. Тарути на Донбасі почали переходити у власність групи І. Коломойського – Г. Боголюбова, для якої базовою вважалася Дніпропетровська область.

На рівні районів суб'єктність місцевих груп може бути ще більш розмитою, оскільки в районному підпорядкуванні, як правило, немає прибуткових підприємств, а земельні та водні ресурси, за виключенням державних заповідників та заказників, згідно діючого законодавства знаходяться у розпорядженні громад населених пунктів. Більше того, можливість сільських територіальних громад самостійно розпоряджатися земельними ресурсами значною мірою заблокована подовженим мораторієм на продаж земель сільськогосподарського значення. У таких умовах децентралізація виконавчої влади у відношенні ресурсного забезпечення є вигідною лише групам на рівні областей та міст із великим торгово-

промисловим потенціалом. Всі інші місцеві групи не будуть мати достатньо ресурсів для того, щоб відігравати самостійну роль у прийнятті владних рішень на рівні своїх громад.

Отже, розгляд взаємодії елементів моделі показує, що реальним суб'єктом владних повноважень стають ресурсозабезпечені групи міжрегіонального чи загальноукраїнського характеру, які не входять до складу територіальних громад. Кожна з них, окрім ресурсів матеріальної групи та центру економічної влади у вигляді корпоративної організації, має власний пул медіа-ресурсів, діючих державних службовців та депутатських фракцій у радах, починаючи від місцевих рівнів і закінчуючи парламентом. Однак на рівні окремих громад і навіть областей, які не можуть розпоряджатися значним обсягом ресурсів, утримання контролю над владним апаратом перерозподілу ресурсів є надто затратним і в силу цього не раціональним. Більш вигідним є перенесення основного масиву владних повноважень на рівень регіонів, які включали б у свій склад об'єднані громади декількох областей.

Таким чином, у результаті закладених в дану теоретичну модель факторів територіальна громада поступається владною суб'єктністю міжрегіональним ресурсозабезпеченим групам. Обсяг ресурсів, якими мають змогу розпоряджатися ці групи, задає їм роль центрів, навколо яких починають формуватися мережі владно-бізнесових зв'язків. До таких мереж входять відповідальні посадові особи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які готують владні рішення, а також реалізують їх виконання та здійснюють контроль за його результатами. Ця група отримує від імені держави та місцевої громади певний обсяг всіх видів ресурсів влади, у тому числі матеріальної групи, для здійснення своїх функціональних завдань. При цьому діюче законодавство не передбачає чіткої відповідальності посадових осіб за нецільове використання цих ресурсів перед членами громади.

Наступний етап аналізу має враховувати обсяг владних повноважень, які підпадають під дію децентралізації. Важливо мати на увазі, що владні повноваження та необхідні для забезпечення їх реалізації ресурси вилучаються з доступу, обмеженого центральним рівнем влади і об'єктивно стають підставою для створення джерел владної ренти, доступних на рівні місцевих органів виконавчої влади. Отже, розширення і зміцнення прав та повноважень місцевих адміністративно-територіальних одиниць означає одночасне звуження владних повноважень і джерел ресурсного забезпечення відповідного центру. Цей фактор приводить у дію постійно відтворюваний механізм конкурентної боротьби за відстоювання таких повноважень між ресурсозабезпеченими групами, які контролюють відповідні рівні прийняття владних рішень.

Звідси видно, що обсяг владних повноважень, які у результаті децентралізації мають перейти від центру до місцевих органів влади, неминуче пов'язаний із таким фактором як баланс сил ресурсозабезпечених груп. Враховуючи динаміку розстановки політичних сил у країні, необхідно зважати на те, що цей обсяг має тенденцію до постійної зміни в залежності від обсягу ресурсної забезпеченості політичних еліт та їх затрат на підтримання свого привілейованого впливу на владний перерозподіл ресурсів у суспільстві. Необхідно зазначити, що мова йде не про розподіл галузевих повноважень між органами влади вищого і нижчого рівнів, а саме про обсяг функцій владного контролю у визначеному колі сфер організації суспільного життя.

Закріплення інституту децентралізації виконавчої влади здійснюється через правовий механізм передачі владних повноважень та механізм інституційної взаємодії центрального та місцевих рівнів публічної влади. Розглядаючи два базових закони, в яких зафіксовано розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування в аспекті децентралізації влади — «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні», ми бачимо, що в

них частково чи повністю дублюються 28 груп повноважень, що призводить до конфліктних ситуацій і суперечностей [5; 6].

При цьому здійснення повноважень, що відносяться до компетенції органів місцевого самоврядування, в Україні обмежене діючим законодавством. Так, у відповідності до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» останні мають право перевіряти стан дотримання Конституції та законів України інших актів законодавства органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами з питань, віднесених до відання місцевих державних адміністрацій [6].

Натомість передача відповідальності за виконання владних повноважень при збереженні централізованого забезпечення ресурсами полягає в тому, що центральний орган виконавчої влади, який передає відповідне повноваження на певний територіальний рівень публічної влади, фактично залишає за собою право владних рішень щодо напрямку і обсягу реалізації цього повноваження через надання ресурсного забезпечення для його виконання. Наприклад, у Законі «Про місцеве самоврядування» не передбачено ні добровільності у здійсненні делегованих повноважень, ані права місцевих органів виконавчої влади на незалежне від держави формування джерел їх ресурсного забезпечення [5].

Наприкінці 2014 р. до Бюджетного та Податкового кодексів України були внесені зміни, згідно з якими місцеві бюджети сіл, селищ і міст районного значення були позбавлені надходжень від податку на доходи фізичних осіб та податку на землю основних доходів, які становили їх основне джерело самостійного ресурсного забезпечення [1; 8]. У той же час обов'язкові видаткові повноваження відповідних органів місцевого самоврядування були обмежені утриманням самих цих органів [1].

Крім того, досить слабо визначеним у законодавстві є порядок контролю самоврядної громади за діями посадових осіб органів виконавчої влади місцевого самоврядування. Так, згідно положень Законів «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні» районні та

обласні ради, делегуючи виконавчо-розпорядчі повноваження відповідним державним адміністраціям, у свою чергу набувають додаткових контрольних повноважень за їх здійсненням [5; 6].

Нагадаємо, що будь-яка владна діяльність неможлива без повноцінного ресурсного забезпечення. Звідси необхідним параметром розподілу повноважень є повноваження, що торкаються права розпорядження відповідними ресурсами матеріальної групи. Хоча формально місцеві органи влади самостійно формують свої бюджети, проте в структурі їх витрат значну частину (близько 63%) становлять витрати на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення населення, які фінансуються за рахунок субвенцій, тобто фактично визначаються рішеннями центральних органів влади. Тому за дев'ять місяців 2017 р коефіцієнт фінансової залежності місцевих бюджетів збільшився до 55,0%, тоді як в середньому за 2010–2014 рр. він становив 25,7% [6].

Це значить, що основним джерелом діяльності органів місцевого самоврядування залишається державний бюджет, що ставить місцеве самоврядування під контроль державної виконавчої влади та афілійованих із нею ресурсозабезпечених груп надрегіонального порядку.

У 2015 р. Президентом було подано законопроект № 2217а «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» в редакції від 15 липня 2015 р., в якому запропоновано наступні зміни до системи владних інститутів: відновлення виконкомів обласних і районних рад разом із ліквідацією відповідних державних адміністрацій, а також введення інституту префектів як державних службовців, що на даній території здійснюють нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування на предмет відповідності законодавству, а також відповідають за реалізацію загальнодержавних програм та координують діяльність місцевого самоврядування [4]. При цьому Президент отримує право розпуску органів місцевого самоврядування за поданням префекта. Префекти, на відміну від глав державних адміністрацій, звільняються від підзвітності радам.

Джерелами ресурсного забезпечення місцевого самоврядування визначаються державні субвенції, місцеві податки і збори та комунальна власність. При цьому суб'єктами такої власності є лише громади, а район та область визначені як об'єднання громад. Крім того, важливими є пропозиція по наділенню виконавчих комітетів місцевих рад формувати місцеві структури охорони правопорядку та намір укрупнення існуючих адміністративно-територіальних одиниць.

Якщо запропоновані параметри ввести у дану модель без зміни всіх інших її елементів, то у результаті їх взаємодії відбувається наступна еволюція інституту децентралізації влади. Фактори, що сприяють перетіканню суб'єктності в прийнятті рішень від громади до ресурсозабезпечених груп залишаються без змін і нічим не компенсуються. У той же час перехід органів охорони правопорядку під контроль виконавчих комітетів рад посилює такий елемент, як місцеві мережі владно-бізнесових зв'язків. Враховуючи, що основним інтересом цих мереж є не підвищення своєї відповідальності за життєзабезпечення місцевих громад, а право розпоряджатися суспільними ресурсами, що виділяються для цієї мети [7], такий перехід буде сприяти підвищенню рівня корупції в країні, забезпечуючи зростання норми відчуження ресурсів на користь ресурсозабезпечених груп, які контролюють органи місцевого самоврядування.

Однак при цьому фактично без змін залишається і рівень бюджетної централізації. Його відтворюваність забезпечується існуванням двох факторів:

1) розпоряджатися навіть власними коштами органи місцевого самоврядування можуть лише за посередництвом державного казначейства;

2) в умовах систематичної нестачі власних коштів виконання програм за державними субвенціями контролюють органи, які затвердили ці програми та виділення коштів.

Делегування виконавчим комітетам рад певних функцій державного управління в галузі охорони здоров'я, соціального забезпечення та освіти означає фінансування цих сфер із державного бюджету. У випадку ж

відсутності такого фінансування ці органи не позбавляються своїх зобов'язань, а отже будуть вимушені брати кредити під активи громад на забезпечення виконання покладених на них функцій. Результатом буде зростання заборгованості місцевих громад і відповідно – їх залежності від державної підтримки.

Це значить, що основним джерелом діяльності органів місцевого самоврядування залишається державний бюджет, що ставить місцеве самоврядування під контроль державної виконавчої влади. Цей контроль інституційно закріплюється правом Президента розпускати органи самоврядування за поданням префекта, а не самих територіальних громад. З одного боку, це протирічить суверенному праву цих громад на самоврядування. Однак з іншого, враховуючи тенденцію до перетікання самоврядної суб'єктності від громади до ресурсозабезпечених груп, є спробою компенсувати вказану закономірність через державний контроль.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у результаті закладених в дану теоретичну модель факторів територіальна громада поступається владною суб'єктністю міжрегіональним ресурсозабезпеченим групам. Обсяг ресурсів, якими мають змогу розпоряджатися ці групи, задає їм роль центрів, навколо яких починають формуватися мережі владно-бізнесових зв'язків. До таких мереж входять відповідальні посадові особи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які готують владні рішення, а також реалізують їх виконання та здійснюють контроль за його результатами. Ця група отримує від імені місцевої громади певний обсяг всіх видів ресурсів влади, у тому числі матеріальної групи, для здійснення своїх функціональних завдань. Взаємодія закладених у модель факторів не ліквідує системну відтворюваність каналів перетікання ресурсів, а відтак – і публічної влади до рук ресурсозабезпечених груп, які за допомогою владної позиції на місцевому рівні здатні закріпити власний привілейований статус.

Завершуючи аналіз, необхідно відмітити, що запропонована теоретична модель децентралізації виконавчої влади в Україні була розглянута в двох режимах: у рамках діючого законодавства та в рамках запропонованих Президентом інституційних змін, викладених у законопроекті «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)». В обох випадках взаємодія закладених у модель факторів відтворює перетікання самоврядної суб'єктності від громади до ресурсозабезпечених груп. Таким чином, можна констатувати, що в умовах сьгоднішніх реалій життя України децентралізація виконавчої влади не є рівнозначною демократизації суспільного життя. Вважаємо, що найбільш плідним напрямом подальших досліджень у рамках поставленої проблематики є виявлення механізму компенсації описаних системних дисфункцій процесу децентралізації виконавчої влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Воронянський О. В. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт / О. В. Воронянський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». – 2012. – № 1013. – Вип. 21. – С. 75–79.
3. Воронянський О. В. Влада як системний елемент економічних відносин: механізм відтворюваності / О. В. Воронянський, Т. Ю. Кулішенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – № 174. – С. 109–117.
4. Законопроект № 2217а «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
6. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2419-14>
7. Институциональная экономика: Новая институциональная экономическая теория / А. А. Аузан, М. Е. Дорошенко, В. В. Иванов и др. – ИНФРА-М Москва, 2011. – 447 с.
8. Лунина И. Декларации и реалии бюджетной децентрализации / Инна Лунина, Дина Серебрянская // Зеркало недели –13 ноября 2017 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/deklaracii-i-realii-byudzhethnoy-decentralizacii-.html>
9. Черемных Ю.Н. Микроэкономика. Продвинутый уровень / Ю.Н. Черемных. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 844 с.